

Є.М.Хриков Чинники розвитку науково-педагогічних шкіл в Україні // Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи: зб. наук. праць/ за ред. В. Кременя, Т. Левовицького. – Житомир: Вид.-во ЖДУ І. Франка, 2012. - С. 69-76

УДК 378. 126 (09)

Є.М.Хриков

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри державної служби та управління навчальними й соціальними закладами (Луганський національний університет імені Тараса Шевченка)

Чинники розвитку науково-педагогічних шкіл в Україні

У статті розглядається проблема впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників на розвиток науково-педагогічних шкіл в Україні.

Виявлено головні з цих чинників: нетривалість існування України як незалежної держави; відсутність офіційних вимог до науково-педагогічних шкіл; для більшості потенційних лідерів науково-педагогічних шкіл наукова діяльність не є провідним видом професійної діяльності; вплив надмірної централізації системи освіти України; інституційна організація педагогічної науки; відсутність чітко визначених та загальноприйнятих критеріїв оцінки результатів діяльності наукових шкіл; індивідуальні властивості керівників наукових шкіл; створення певних сприятливих умов для діяльності таких шкіл; поширені уявлення про сутність та спрямованість їхньої діяльності.

Проблема науково-педагогічних шкіл (НПШ) в Україні привертає увагу дослідників, але залишається остаточно невирішеною. Її вирішення може позитивно вплинути на розвиток педагогічної науки та освітньої сфери нашої країни.

Аналізу проблеми функціонування НПШ у нашій країні присвячені роботи О. Гнізділової, Л. Зеленської, Д. Зербіно, Л. Заліток, Я. Кодлюк, О.Устенко, Т. Довгої [1-9;16;26]. Але в цих роботах не знайшла висвітлення проблема чинників, які обумовлюють розвиток НПШ.

Мета статті: виявити та проаналізувати чинники, які гальмують та сприяють розвитку науково-педагогічних шкіл в Україні.

Серед чинників, що гальмують створення та розвиток НПШ в Україні, є об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних чинників можна віднести нетривалість існування України як незалежної держави, що не дозволяє мати школи з трьома поколіннями дослідників; відсутність офіційних вимог до НПШ, що обумовлює появу значної кількості демонстраційних «наукових шкіл».

Із заявлених в Інтернеті та проаналізованих 29-ти НППШ [10-25] 26 працюють на базі вищих навчальних закладів і 3 – на базі науково-дослідних інститутів (НДІ). Якщо порівняти умови праці співробітників НДІ й ВНЗ, то перші зайняті переважно науковою, а другі – навчальною діяльністю. Для більшості потенційних лідерів НППШ наукова діяльність не є провідним видом професійної діяльності. Частіше за все викладачі ВНЗ – керівники наукових колективів – мають велике навчальне навантаження та займають ще й адміністративні посади – завідувачів кафедр, деканів факультетів, проректорів і навіть ректорів. Для подальшого розвитку НППШ в Україні доцільно використати досвід інших країн, у ВНЗ яких є посади професорів-дослідників. Такий професор не буде обіймати адміністративних посад, буде мати невелике лекційне навантаження та буде керувати комплексними науковими темами, до реалізації яких буде залучати талановитих магістрантів, аспірантів, докторантів, кандидатів та докторів наук.

Ініціювати розробку модельного положення про професора-дослідника може Національна Академія педагогічних наук України, а ВНЗ, які зараз мають певний рівень фінансової самостійності, надати такий статус керівникам наукових шкіл.

До об'єктивних чинників можна віднести недостатній рівень розвитку методології педагогічної науки, а до суб'єктивних причин те, що не всі провідні вчені займаються розробкою методологічних засад проблеми, на дослідження якої зорієнтована наукова школа.

Об'єктивним чинником, що гальмує створення та розвиток НППШ в Україні, є й надмірна централізація системи освіти України. Така система значно обмежує як масштаби, так і варіанти можливих напрямків досліджень. За умов надмірної централізації системи освіти функція науки частіше за все полягає в удосконаленні наявної освітньої парадигми. Для розв'язання локальних, вузьких тем НППШ непотрібні. Тому зниження рівня централізації освіти створює більш сприятливі умови для розвитку НППШ.

До об'єктивних причин, які ускладнюють появу та розвиток НППШ, можна віднести інституційну організацію педагогічної науки, яку поділено на численні спеціальності, виокремлено від психології та інших гуманітарних наук. Більшість із практичних педагогічних проблем неможливо розв'язати не лише в межах однієї науково-педагогічної спеціальності, а й у межах однієї науки. До цього треба додати й те, що спеціалізовані вчені ради із захисту дисертацій приймають до розгляду тільки вузькоспеціалізовані роботи. Тому в таких умовах більшість науковців орієнтується на розробку вузьких тем, реалізація яких не вимагає участі значних колективів та тривалого терміну виконання.

Не сприяє розвитку НППШ відсутність чітко визначених та загальноприйнятих критеріїв оцінки результатів їх діяльності. Багаторічна орієнтація наукових структур на кількісні показники (кількість публікацій та захищених дисертацій) гальмує розвиток як педагогічної науки в цілому, так і НППШ. За ситуації недостатньої визначеності сутності та показників оцінки деякі науково-дослідні інститути НАПН заявляють про наявність у них 12

НПШ (але не конкретизують – яких саме), інші 3, а інші не називають жодної. Подібна ситуація спостерігається й у ВНЗ. Частіше за все в наукових та навчальних установах НПШ розглядають не як ефективну форму організації наукової діяльності, а як іміджеві переваги в конкурентному середовищі.

До суб'єктивних чинників, які можуть як сприяти, так і гальмувати розвиток НПШ, треба віднести індивідуальні властивості керівників шкіл. Дослідники виокремлюють типи науковців, які можуть керувати науковими школами: учений-енциклопедист, учений-дослідник, учений-адміністратор, учений-викладач. Окрім того, вони аналізують, як впливає екстраверсія, та інтроверсія на характер наукової діяльності та створення НПШ. Таке використання поглядів К.Г. Юнга є недоречним. У послідовників К.Г. Юнга в різних країнах світу дещо інша точка зору. Екстраверсія та інтроверсія не має принципового значення для наукової діяльності. Відомими вченими були, як екстраверти, так і інтроверти. Для наукової діяльності досліднику необхідні розвинені інтуїція та наукове мислення. Але існуюча система функціонування ВНЗ та науково-дослідних інститутів (вимога - мати 70% докторів, кандидатів наук та значну кількість публікацій) обумовлює те, що науковою діяльністю займаються часто ті, хто не має для цього природних здібностей. Це обумовлює появу значної кількості демонстраційних публікацій, дисертацій, «наукових шкіл», які не мають відношення до науки. Впливати на таку ситуацію можна тільки одним чином: розробляти чіткі вимоги до НПШ та проводити об'єктивну експертизу наукових здобутків цих шкіл, результати якої обов'язково оприлюднювати.

Деякі ВНЗ (Бердянський університет менеджменту й бізнесу, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка тощо) розробляють та оприлюднюють вимоги до наукових шкіл і навіть процедуру надання такого статусу, але такі документи не передбачають створення певних сприятливих умов для діяльності таких шкіл. Для того щоб створити сприятливі умови для функціонування НПШ, доцільно:

- Розробити положення про НПШ та процедуру надання такого статусу науковому колективу.
- Сприяти набору до аспірантури та докторантури в межах проблематики НПШ.
- Складати плани наукових досліджень не тільки для кафедр, лабораторій, а й для наукових шкіл.
- Передбачати фінансування проведення досліджень у НПШ.
- Забезпечувати НПШ необхідними матеріальними та інформаційними ресурсами.
- Переглянути структуру навантаження членів НПШ – працівників ВНЗ.

- Розробити, затвердити та запровадити форми звіту НППШ про результати своїх досліджень.
- Розробити систему оцінювання результатів діяльності НППШ, яка може включати експертну раду з аналізу їхніх здобутків.
- Розробити, затвердити та запровадити форми матеріального та морального заохочення ефективної діяльності членів НППШ.
- Сприяти висвітленню результатів діяльності НППШ на сайті ВНЗ або НДІ.

Реалізація запропонованих напрямків роботи може стати важливим чинником управління розвитком НППШ у межах ВНЗ або НДІ.

Управляти розвитком НППШ можна й на державному рівні. Для цього доцільно:

- Затвердити та оприлюднити на рівні НАПН та МОН України вимоги до НППШ.
- Розробити процедуру надання науковим колективам статусу НППШ.
- Планувати та здійснювати наукові дослідження за участю тих чи інших НППШ.
- Проводити експертизу діяльності НППШ та оприлюднювати її результати.
- Розподіляти місця в аспірантурах та докторантурах з урахуванням діяльності НППШ.
- Розглядати на рівні НАПН результати діяльності НППШ

До суб'єктивних чинників, які, переважно, гальмують розвиток НППШ, можна віднести поширені уявлення про сутність та спрямованість їхньої діяльності.

Для з'ясування особливостей цих уявлень ми здійснили аналіз напрямків досліджень, завдань наукових шкіл та переліків публікацій, які презентують представники тих чи інших НППШ.

Так, наприклад, одна зі шкіл презентує наступні напрямки досліджень:

1. Проблеми підготовки майбутнього вчителя в історії вітчизняної педагогічної думки.
2. Концептуальні засади дидактики та національного виховання в педагогічній спадщині вітчизняних науковців другої половини XIX – початку XX ст.
3. Зміст, форми, методи й засоби духовно-морального, національно-патріотичного, громадянського, сімейного, розумового, економічного, фізичного виховання учнів загальноосвітньої школи в сучасній Україні.
4. Вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній та вищій школі.
5. Навчально-виховна, науково-дослідна та самостійна робота студентів у вищих педагогічних навчальних закладах сучасної України.

6. Надання кваліфікованої методичної та практичної допомоги освітнім закладам щодо організації навчально-виховного процесу, здійсненні моніторингу освіти та виховання, проведенні наукових досліджень.

Аналіз наведених напрямів не дозволяє визначити, дослідженню якої наукової проблеми присвячена діяльність даної наукової школи. Пошук відповіді на це питання ускладнюється й тим, що запропоновані теми пов'язані з трьома різними науково-педагогічними спеціальностями. Усе це свідчить про відсутність чітко визначеного спрямування досліджень даного наукового співтовариства та реальних зв'язків наведених напрямків досліджень із задекларованою проблемою. Така ситуація не є унікальною, а є поширеною.

Показовими є завдання даної наукової школи:

1. Підготовка науково-педагогічних кадрів для інших вищих навчальних закладів України.
2. Обговорення основних результатів дисертаційних досліджень аспірантів і здобувачів кафедри педагогіки.
3. Укладання та редагування наукових збірників і наукових видань університету.
4. Опанування кандидатських дисертацій, підготовка відгуків на автореферати дисертаційних досліджень, рецензування навчальних і робочих програм, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій тощо.
5. Проведення тематичних засідань кафедри.
6. Вивчення, узагальнення та пропаганда передового педагогічного досвіду організації навчально-виховного процесу в освітніх закладах.
7. Підготовка, організація й проведення вузівських, Всеукраїнських та Міжнародних науково-практичних конференцій викладачів та аспірантів.
8. Співпраця з міжнародними та всеукраїнськими педагогічними співтовариствами.
9. Створення науково-експериментальних майданчиків.
10. Керівництво науково-дослідною роботою студентів.
11. Участь у підготовці, організації та проведенні вузівських і Всеукраїнських олімпіад із педагогіки.

Аналіз наведених завдань діяльності НППШ дозволяє звернути увагу на те, що серед них відсутні завдання, спрямовані на вирішення певних наукових проблем. Фактично автори цього презентаційного матеріалу ототожнюють завдання та напрямки діяльності кафедри із завданнями та напрямками діяльності НППШ. За таких умов кожен педагогічну кафедру ВНЗ можна розглядати як НППШ.

Розглянемо ще один приклад. Одна із НППШ декларує таку мету діяльності:

- підготовка науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації;
- розробка сучасних концептуальних підходів до підвищення якості професійної підготовки майбутнього вчителя;

- впровадження результатів наукового пошуку в педагогічну практику;
- розробка сучасних підходів до підвищення продуктивності професійної діяльності майбутнього педагога.

Ця НППШ декларує такі основні напрями науково-організаційної діяльності:

- Ініціювання й координація проведення наукових досліджень у галузі неперервної професійної освіти.
- Підготовка науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.
- Упровадження сучасних технологій неперервної професійної освіти в практичну діяльність навчальних закладів.
- Проведення презентаційних заходів наукової школи, майстер-класів, наукових сесій, семінарів тощо для вчителів, викладачів, магістрантів, аспірантів.
- Проведення та участь у міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах тощо.
- Сприяння розвитку наукових осередків школи у вищих навчальних закладах України.
- Рецензування монографій, підручників, посібників.
- Участь у роботі експертних, спеціалізованих учених рад, робочих груп Міністерства освіти й науки, молоді та спорту України та НАПН України.
- Участь у реалізації наукових, освітніх, видавничих проектів в Україні та за кордоном.

Із приводу мети даної НППШ зазначимо, що наведені 4 положення неможна розглядати як мету. Мета буває одна, а завдань буває декілька.

Недостатньо чітко усвідомлення мети та результатів діяльності НППШ, у якості якої пропонується розробити: концептуальні підходи, сучасні підходи до підвищення продуктивності професійної діяльності майбутнього педагога, ініціювати та координувати проведення наукових досліджень у галузі неперервної професійної освіти. Наведені приклади дозволяють поставити проблему – що повинно бути результатом діяльності НППШ, чи можна вважати достатнім результатом її діяльності розробку концепції, або сучасних підходів до розв'язання певних педагогічних проблем. Отримання відповіді на питання – що може бути метою НППШ – є фундаментальним для з'ясування її сутності.

Аналіз матеріалів, які презентують ті чи інші НППШ, дозволяє зазначити, що частіше за все здобутками наукової школи називають публікацію монографій, підручників, посібників, статей, захист дисертацій. Але наука має на меті не видання певних робіт, а отримання нових знань. На наш погляд, головним результатом діяльності будь-якої НППШ має бути педагогічна теорія, яка включає чітко розроблений понятійний апарат, який дозволяє описати предмет дослідження, закономірності, принципи функціонування досліджуваного педагогічного явища, обґрунтовані форми,

методи, технології його функціонування, накопичені та узагальнені педагогічні факти, що характеризують результати його функціонування.

Науково-дослідні інститути НАПН серед результатів діяльності НППШ називають розробку концепцій, освітніх стандартів. З такою характеристикою результатів діяльності НППШ можна погодитись, але ці результати повинні бути складовою певної педагогічної теорії.

Розглянемо, як доцільно сформулювати мету та завдання НППШ. Мета: розробити наукову теорію управління освітніми установами в сучасних умовах. Завдання НППШ: обґрунтувати систему понять, яка дозволяє описати предмет дослідження; виявити чинники, які впливають на управління освітніми установами в сучасних умовах; виявити закономірності та обґрунтувати принципи управління освітніми установами; змодельовати зміст управлінської діяльності керівників освітніх установ у сучасних умовах; змодельовати систему методів управління освітніми установами; виявити особливості управління різними типами освітніх установ; експериментально перевірити ефективність розроблених моделей.

Окремих коментарів потребує той факт, що більшість представників НППШ декларує як завдання або напрямок діяльності підготовку науково-педагогічних кадрів та запровадження результатів дослідження в педагогічну практику. Відповідно до теорії цілепокладання такі завдання та напрямки діяльності не пов'язані, або опосередковано пов'язані з метою отримання нового наукового знання. Проведений аналіз тем дисертацій, презентованих різними НППШ, свідчить, що значна їх частина не пов'язана з задекларованою спрямованістю досліджень. А в тих випадках, коли такий зв'язок існує, виконання дисертаційних досліджень забезпечує вирішення певних наукових завдань, або складових завдань даної школи. Тому виконання дисертаційних досліджень та підготовку кандидатів і докторів наук треба розглядати не як завдання НППШ, а як форму організації наукової роботи. Якщо визнати підготовку науково-педагогічних кадрів за мету діяльності НППШ, то за таких умов усі НППШ повинні її реалізовувати. Але вирішувати певні наукові проблеми можна й без підготовки та участі аспірантів і докторантів.

Із приводу запровадження результатів дослідження зазначимо, що умовою отримання нового науково-педагогічного знання є експериментальна перевірка розроблених інноваційних моделей, а запровадження отриманих результатів є не науково-педагогічним, а важливим організаційно-педагогічним завданням, для реалізації якого в системі освіти та навчальних закладах існують спеціальні установи та посадові особи.

Урахування розглянутих у статті чинників дозволяє зробити процес створення і функціонування НППШ в Україні більш цілеспрямованим та керованим та завдяки цьому забезпечити більш інтенсивний розвиток педагогічної науки.

Актуальним напрямом подальших наукових досліджень є обґрунтування механізму оцінки результативності діяльності НППШ.

Література

1. Аронов Д. К проблеме определения понятий «научная (научно-педагогическая школа)» // *Alma mater* (Вестник высшей школы). – 2003. – №6. – С. 8-13.
2. Гнізділова О.А. Класифікація наукових шкіл педагогічного простору сходу України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_ped/2009_35/15.html
3. Гнізділова О.А. Характеристика дефініції «наукова школа»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu/TtMNiV/2008_22/03.html
4. Гнізділова О.А. Наукова школа Л.Д. Попової як педагогічна система // *Імідж сучасного педагога*. – 2008. – №7-8(86-87). – С.57 – 60.
5. Гнізділова О.А. Наукова школа професора В.І. Лозової // *Імідж сучасного педагога*. – 2007. – №9-10(78-79). – С.40-44.
6. Гнізділова О.А. Наукові здобутки кафедри загальної педагогіки // *Педагогіка та психологія: Зб. наук. пр.* – Харків: ХНПУ, 2008. – Вип. 34. – С. 149-158.
7. Зеленська Л. Д. Наукова школа: сутність та етапи становлення: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2008/Pedagogica/27756.doc.htm
8. Зербіно Д. Д. Научная школа как феномен. – К.: *Наук. думка*, 1994. – 134 с.
9. Зербіно Д. Д. Наукова школа як спонтанний феномен // *Науковий світ* – 1999. – № 9. – С. 19-22.
10. Інститут вищої освіти НАПН України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://naps.gov.ua/ua/structure/institutions/high_education/
11. Інститут проблем виховання НАПН України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://naps.gov.ua/ua/structure/institutions/problem_education/
12. Назва наукової школи: Наукові засади дистанційного навчання в системі післядипломної педагогічної освіти керівних і педагогічних кадрів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://umoapn.net.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=61%3A2010-12-23-13-10-04&catid=18%3Akdn&Itemid=75&lang=uk
13. Наукова школа Бондаря В.І. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipp.npu.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=65%3Ass-&catid=14%3A2011-05-17-11-46-55&Itemid=57&limitstart=3&lang=en
14. Наукова школа "Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів": [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zu.edu.ua/ped_shkola.html
15. Наукова школа «Гуманізація навчально-виховного процесу» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slavdpu.dn.ua/index.php/naukschool>

16. Наукова школа академіка Олександри Савченко / упор. Я. П. Кодлюк, Т. Я. Довга, Л. М. Заліток. – К. : Пед. преса, 2008. – 188 с. : іл.
17. Наукова школа з гуманітаризації початкової освіти: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vspru.ua/science_scool.php
18. Наукова школа з проблем творчості і технологій у неперервній освіті: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://science.profi.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=77&Itemid=5
19. Наукова школа О. Я. Ростовського: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://in.ndu.edu.ua/ua/art.php?id=5>
20. Наукова школа професора В. Алфімова «Управління навчальними закладами в умовах безперервної освіти» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fppk.donnu.edu.ua/nauka/school.htm>
21. Наукові школи Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.luguniv.edu.ua/?z1=b,1826>
22. Наукові школи УІПА: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uipa.kharkov.ua/nau_school.html
23. Наукові школи: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umo.edu.ua/scientific-schools>
24. Научные школы: проблемы теории и практики / Под общ. ред. В.И. Астаховой, Е.В. Астаховой. – Х.: Изд-во НУА, 2005. – 332 с.
25. Положення про наукові школи ТОВ «Бердянський університет менеджменту і бізнесу» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bumib.edu.ua/nd/polojennaNShkoly>
26. Устенко О. Наукові школи як фундамент вищої освіти // Психологія і суспільство. – 2002. – № 3/4. – С.11-19.

Хрыков Е.Н. Факторы развития научно-педагогических школ в Украине

В статье рассматривается влияние объективных и субъективных факторов на развитие научно-педагогических школ Украины. Главные среди этих факторов: непродолжительность существования Украины как независимого государства; отсутствие официально принятых требований к научно-педагогическим школам; для большинства потенциальных лидеров научно-педагогических школ научная деятельность не является ведущим видом профессиональной деятельности; влияние чрезмерной централизации системы образования Украины; институциональная организация педагогической науки; отсутствие четко сформулированных и общепринятых критериев оценки результатов деятельности научных школ; индивидуальные особенности руководителей научных школ; создание определенных благоприятных условий для деятельности таких школ; распространенные представления о сущности и направленности их деятельности.

Khrykov E.M. Factors of development of Scientific-pedagogical Schools in Ukraine.

The article deals with the problem of influence of objective and subjective factors on development of Scientific-pedagogical Schools in Ukraine. Among these factors are: short-lived Ukrainian independent state, absence of the officially accepted requirements to Scientific-pedagogical Schools, for the most part of potential leaders of Scientific-pedagogical Schools scientific activity is not the leading type of professional activity, influence of overcentralization of the educational system in Ukraine, institutional organization of pedagogical science, absence of clearly determined and generally accepted criteria of estimation of results of its activity, individual qualities of school leaders, widespread conceptions of essence and orientation of its activity.